

koonkin, että maantieteen ja maailmanhistorian asema amerikkalaisessa koulutusjärjestelmässä on perinteisesti surkea. Oletukseen lukijoiden perustietojen puutteesta viittaa kirjoittajan kyseenalainen tapa käyttää Euroopan alueista niiden nykyisten valtioiden nimiä. Esimerkiksi "Espanjaa" ei ollut olemassa vielä kristillisen ajanlaskun alkuvuosina, eikä pitkään sen jälkeenkään. Maakuntien ja Rooman hallitsemien alueiden nimistön monimutkaisuuden olisi voinut kiertää vaivattomasti esimerkiksi "Iberian niemimaan" kaltaisia maantieteellisiä nimiä käyttämällä tai tukemalla tekstiä selkein kartoin. Historian kulkua ei tarvitse vääristää viestin välittämiseksi.

Zochin kartografinen ja maantieteellistä terminologiaa koskeva huteruus korostaa maantieteen tuntemuksen merkitystä historian hahmottamisessa ja ymmärtämisessä. Esimerkiksi roomalaisten sotaretkien seuraamisessa suureksi avuksi olisivat olleet selkeät kuvat niiden alueellisesta ja ajallisesta etenemisestä, taistelutannerten sijainnista, hallinto- ja valloitetuista alueista ja niin edelleen. Edes Välimeren piirin nykyistä maantiedettä kohtuullisesti tuntevan ei ole helppo seurata Zochin historian kulkua. Tuskastuttavan usein jää epäselväksi, kuka oli missäkin, meni minnekin ja mitä siitä seurasi. Teoksen kolme karttaa ovat kartografisesti heikkotasoisia ja esteettisesti tukkoisia, eikä kirjoittaja viittaa niihin selkeästi. Samoin yksittäisiin roomalaisiin liittyvien tapahtumien ja heidän koukeroisten ihmissuhteittensa

seuraamista olisi voinut keventää aikajanoin ja yksinkertaisin taulukoin tai kaavioin. Näin kirjoittaja on tehnyt ainoastaan teoksen alussa, tausta-aineistoksi tarkoittamassaan selvityksessä indoeurooppalaisten kielten historiasta. Suppeudetaan huolimatta tämä on varsin toimiva esitys.

Mielestäni Zoch epäonnistuu teoksensa ylevien tavoitteiden täyttämässä, mikä on melkoinen pettymys lupaavasti alkavan lukukokemuksen päätteeksi. Teos kuitenkin herättää ärtymystä ja jättää vastaamatta analyysin puutteesta kumpuaviin kysymyksiin tavalla, joka ilmeisen tahattomasti kannustaa lisälukemiseen. Teos myös muistuttaa kunnan oppikirjan tai yleissivistävän populaariteoksen kirjoittamisen vaikeudesta, mihin yliopistoissa tulisikin kiinnittää paljon nykyistä enemmän huomiota. Tässä mielessä Zochin teos on varsin opettavainen katsaus Rooman historiaan ja sen kirjoittamiseen, tosin päinvastaisella tavalla kuin kirjoittaja lie nee ajatellut.

Pauliina Raento

Nälkävuosi paljastaa mentaali-teetteja

Kaisa Kauranen: *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Kaatovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia 204, julk. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1999. 187 s.*

■ Enimpiä historiantutkimuksen kohteita ovat jo aikalaiset katsoneet omiksi kokonaisuuskseksi, minkä vuoksi lähteinä ovat selvästi rajattavat julkiset ja joskus yksityisluontoiset lähdesarjat. Kun ne käy kriittisesti läpi, on aineisto koottu. Pyrittäessä selvittämään ihmisten reagointia menneisyyden tapahtumiin tai ilmiöihin on tarjolla vain irrallisia tietoja mitä erilaisimmissa julkisissa ja yksityisissä lähteissä, usein odottamattomissa yhteyksissä. Tehtävä, jonka Kauranen on ottanut itselleen tuntuu hänestä itsestään "valtavalta", vaikka näkökulmassa on vain Oulun lääni ja siinä erityisesti Kainuu. Relevanttien lähteiden löytäminen on vaatinut sekä vaivannäköä että taitoa.

Kaurasta eivät niinkään kiinnosta 1800-luvun alkupuolen vuodentulot taikka katojen seuraukset tautisuutena, kohonneena kuolleisuutena tai köyhtymisenä, vaan rahvaan, porvariston ja esivallan suhtautumistapa ja siitä lähtenyt hädäntorjunta. Viime sijassa hän on utelias tietämään, oliko au-

tonomian ajan alku – kuten tavallisesti oletetaan – pysähtyneisyyden vaiko uusiutumisen aikaa. Traditionaalisen ongelman Nälkä vai tauti tappoi ratkaisun Kauranen tiivistää lauseeseen: ”Tautiepidemiat eivät säästäneet sen paremmin varakkaampia tilallisia kuin säätyläisiäkään, mutta aivan epäilemättä kuolema suosi niitä joiden elinolot olivat – – heikommat”. Taidatkos sen selkeämmin sanoa? Kauranen ei ole ryhtynyt lähdeaineiston puutteen kenties mahdottomaksi tai ainakin työläiseksi tekemiin laskelmiin kuolleisuudesta eri sosiaaliryhmissä.

Kun mitattavissa olevat ilmiöt jäävät pelkiksi lähtökohdiksi, ei ole sanottavaa haittaa siitä että tekijä hiukan epäjohton mukaisesti esittää tietoja Kainuusta systemaattisesti, mutta sekä kuolleisuudesta että torjuntatoimenpiteistä ja reagoinnista muusta Oulun läänistä valikoiden. Kuolleisuuslukuja on kerätty pitäjittäin myös Kemin kihlakunnasta mutta näiden ulkopuolelle jäävästä Oulun läänistä vain neljästä pitäjistä. Oulun lääniin kuulunut Lappi tosin on jätetty tarkastelun ulkopuolelle sillä pätevällä perusteella, että maanviljelyksellä oli siellä marginaalinen merkitys eikä kato sen vuoksi ollut katastrofi. Kainuuseen rajoittuvista maakunnista Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta olisi odottanut vertailun vuoksi annettavan tietoja. Selvittämättä jää myös, miksei tekijän Kemin kihlakunnan kohdalla syyksi mainitsema harva asutus estänyt epidemioiden leviämistä samoin harvaan asuttuun Kainuuseen.

Esivallan suhtautumisesta nälänhätään ja torjuntatoimenpiteistä löytyy tietoja kruunuvoutien, lääninhallituksen, senaatin ja valtiosihteerin arkistoista, joihin sisältyy myös piirilääkärien ja papiston kirjelmiä. Kauppahuoneiden ja talonpoikien suhteista on ammennettavissa runsaasti tietoja ainoasta oululaisesta tältä ajalta säilyneestä porvarissuvun, Bergbomien arkistosta. Talonpoikien reagointi tulee näkyviin enimmäkseen virkamiesten suodattamana, välittömästi myös heidän laadittamistaan anomuksista ja muista kirjeistä. Kauranen on mielestäni taitavasti muodostanut näistä hyvin kirjavaa alkuperää olevista faktoista kokonaiskuvan. Hän on itse kiirehtinyt huomauttamaan, että toisaalta suseiteiden vaikutus, toisaalta rahvaan eri kerrostumien mahdollisesti erilainen reagointi eivät käy riittävästi ilmi.

Huhut maiden jakamisesta leudommassa ilmastossa sijaitsevan Riian tienoilta kuvaavat talonpoikien uskoa itsevaltiaan huolenpitoon pienimmistä alamaisistaan. Ne olivat perätöntä toiveajattelua, mutta houkuttelivat silti muutamia lähemmään pitkälle matkalle. Niiden todellinen merkitys oli siinä, että ne aktivoivat viranomaisia.

Bergbomilla oli Kainuussa 1826–38 kaikkiaan 234 asiakasta, eri vuosina osittain eri talonpoikia. Odotetusti viljan myynti ja voion osto kasvoi kato vuosina. Lukujen merkittävyttä tosin vähentää se, että Bergbom möi tavaraa myös talonpojille, joilla ei ollut tilikirjoista näkyvää kauppasuhteita; Kauranen olettaa näiden luvun nälkävuonna kasvaneen.

Talonpojat toivoivat porvarien keskistä kilpailua kauppasuhteista ja pyrkivät markkinoihin, joille minkä tahansa kaupungin porvari olisi saanut tulla ostamaan ja myymään. Tällainen anomus kertoo jonkin verran jännittyneistä suhteista. Toisaalta talonpoikien Oulun kauppiaille lähettämät kirjeet, joita tosin on niukasti omasta läänistä, viittaavat jonkinmooiseen tasavertaisuuteen. Kato vuonna 1832–33 Bergbom hankki viljaa ajoissa niin paljon, että sitä jopa jäi hänen varastoihinsa. Hankinnat eivät olleet hyväntekeväisyyttä: oli rationaalista jatkaa kauppasuhteita velaksimyyntin keinoin, jotta varmistettaisiin asiakkaan tuotantokyky vastaisuudessaakin. Hyväntekeväisyyttä Bergbom harjoitti lahjoittamalla kirkolle ja siihen sisältyi siten ”sakraalinen elementti”.

Oulun läänin maaherra J. A. Stjernschantz paheksui maaveron kohtuutonta korkeutta ja epätasaisuutta ja oli kadoista vakavasti huolissaan. Antamassaan julistuksessa hän luotti siihen että ”Korkia Esivaltamme, joka aina hempeimästi valvoo väkensä ylitze” antaa tehokasta apua. Maaherran raporttien hälyttämänä itse keisari komensi senaattori C.F. Richterin matkustamaan Oulun lääniin, ja vaikka tämä raportissaan kertoi ”rahvaan nöyrästi tyytyneen kohtaloonsa” ja vaikka senaatin enemmistö vastusti viljan kuljetusta kruunun kustannuksella pohjoiseen, Nikolai I määräsi näin tehtäväksi. Keisarin vaikuttimeksi Kauranen olettaa ensisijaisesti pelon levottomuuksista.

Tietonsa maaherra oli saanut alemmilta viranomaisilta.

Enimmät heistä olivat passiivisia, mutta muutamat ryhtyivät omatoimisesti hädän järkyttämänä etsimään apua. Nimismiehet katsoivat ensisijaiseksi tehtäväkseen järjestyksen ylläpitämisen mutta saattoivat olla armeliaampia kuin eräät papit, jotka eivät luovuttaneet hyväntekeväisyyteen lahjoitettuja varoja ruoan ostoon vaan ohjasivat ne – työetiikkansa mukaisesti – raaka-aineiden hankintaan köyhille tekstiilitöitä varten. Papisto osoitti aktiivisuutta erityisesti hätäaputoiden järjestelyssä. Syrjäisimpien seutujen virkamiehet Kauranen katsoo alueensa asukkaiden ”puolestapuhujiksi”. Tähän tuskin kuitenkaan voi yhdistää pitäjien kuolleisuuden alhaisuutta, kuten Kauranen tekee; syrjäisyys oli etu epidemiain raivotessa. Piirilääkärit edustivat sairaanhoidossa ja hygieniassa rahvaan perinteisistä elintavoista ja parantamiskeinoista täysin poikkeavaa kulttuuria, eikä jälkimmäistä saatu luopumaan ”epäsiisteydestään”. Kajaanin tunnettu piirilääkäri Elias Lönnrot toimi aktiivisesti sairaiden hoitamisessa, mutta intoutui kerran kirjoittamaan Helsinkiin, ettei avustusvaroja pitäisi enää kerätä, koska saajien joukossa oli ”kunnottomia” yksilöitä.

Kerjääminen oli viranomaisen mielestä kielteistä, mutta rahvas hyväksyi sen hädäntorjuntakeinoksi. Monien talonpoikien kerrottiin tyhjentäneen varastonsa kerjäläisten hyväksi – pitäjän köyhäinapu kun ei riittänyt tilattomille. Hätäaputoita järjestettiin ensimmäisen kerran, erityisesti Pohjois-Suomessa. Soita ojittamalla lyötiin kaksi kärpää yhdellä iskulla:

saatiin lisää peltoa ja – kuten omaksutun Gustaf Hällströmin teorian mukaan uskottiin – hallavaara väheni. Vaikka se oli uusi ja siten outo toimintamuoto, eivät ne synnyttäneet viranomaisten ja rahvaan välille antagonismia.

Varkaudet yleistyivät, mutta joukkoesiintymisissä ei ylitetty laillisuuden rajoja. Kajaanissa tosin kerääntyi kerran satoja ihmisiä kruununmakasiinin ympärille, mutta nämä tyytyivät vain valittamaan puutetaan: kruununvouti joutui jakamaan viljaa enemmän kuin oli ollut tarkoitus, mutta kukaan ei sitä itse ottanut.

Edellisenä Pohjois-Suomen pahana nälkävuonna 1810–11 toiminta oli ollut sekavaa ja sattumanvaraista ja apu oli tullut perille liian myöhään, kun taas 1860-luvulla varottiin antamasta vastikkeetonta apua. Kaurasen mielestä 1830-luvun torjuntapolitiikka oli humanisempaa ja tehokkaampaa kuin aiemmin tai myöhemmin koetuissa onnettomuuksissa, ja hän päättää kirjansa komeaan toteamukseen: ”1830-luvun kadot vahvistivat esivaltakeskeisen sääty-yhteiskunnan ideologiaa ja 1860-luvun kadot mursivat sen”.

Eino Jutikkala

1. Tutkielma on lisensoitettua. Lukija tulee kysyneeksi, eikä se olisi kelvannut väitöskirjaksikin.

Vapaamuura- reiden salat ja valat väitöskirjassa

Reijo Ahtokari: Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996. SKS 2000 Helsinki. 389 s., kuv.

■ Vapaamuurarius on yksi vanhimpia, kansainvälisimpiä ja laajimmin levinneitä järjestöaatteita. Sen historiasta on kirjoitettu tuhansia teoksia, mutta tieteellisesti kestäviä tutkimuksia aiheesta on vähän. Suomessa ollaan alkua pidemmällä. Nyt tutkimuksensa julkaiseeseen *Reijo Ahtokarin* lisäksi asiaa on selvittänyt äskettäin edesmennyt Kirkon tutkimuslaitoksen johtaja Harri Heino (1986, 1995). Vuosi sitten Petri Mirala väitteli Dublinissa Trinity Collegessa vapaamuurari-liikkeen historiasta Ulsterissa.

Reijo Ahtokari tutkii sitä, minkälainen kuva julkisuudessa vapaamuurareista ja heidän aatteistaan Suomessa on ollut. Hän ei tutki sitä, mitä vapaamuurarit aatteillaan eri aikoina ovat tarkoittaneet tai miten he ovat toimineet. Suljetun seuran historiasta näkökulma on pirullisen hyvin valittu; se ei edellytä minkäänlaista avoimuutta, mutta on sinänsä tutkimusteemana oikeutettu. Ansioksi on luettava tarkastelun pitkä aikaväli, joka sallii nähdä kehityssuunnat ja tärkeimmät käänteet.